

Jelka Hadalin

Folklorna pripoved — od pripovedovalcev k bralcem

V prispevku razmišljam o nekaterih zadregah in spoznanjih, do katerih sem prišla pri zapisovanju prozne folklore za zbirko Glasovi. Ukvarjam se predvsem z vprašanjem pretvorbe govornega jezika v pisno obliko in s problemom približevanja narečja knjižnemu jeziku. Dokazati želim, da se kljub vsem tem postopkom obrani avtentična podoba folklornega pripovedništva, ki je evidentna predvsem na leksikalni in skladenjski ravnini.

In the paper the author discusses the predicaments she has come across and the insights she has gained while recording folk prose for the anthology "Glasovi". The author's main area of interest is how to record spoken language in writing and how to draw dialects closer to literary language. The author's aim is to prove that despite such processing the authentic flavor of folk narrative, most evident at the lexical and syntactic level, can be preserved.

Pred približno šestimi leti sva z Danilo Kocjan začeli skupaj z učenci zbirati folklorne pripovedi iz našega šolskega okoliša. Delo sva pozneje nadaljevali sami in novembra 1993 je pri Kmečkem glasu v zbirki Glasovi izšla knjiga Bežji zlodej, baba gre ¹.

Vsi, ki se bodo lotili tega dela, naj najprej preberejo vse knjige iz zbirke Glasovi in vse prispevke zapisovalecki so raztreseni po raznih revijah in časopisih. Dobro je prebrati razpravi Slovenska različica primerjalne slovstvene folkloristike ² dr. Marije Stanonikove in Utrinki iz ljudskega pesništva ³ dr. Milka Matičetovega.

Pri zbiranju, transkripciji in pri razvrščanju gradiva pa sem uporabljala Slovenska

¹ Danila Kocjan, Jelka Hadalin, Bežji zlodej, baba gre, Ljubljana 1993.

² Marija Stanonik, Slovenska različica primerjalne slovstvene folkloristike, Traditiones, Ljubljana 1992.

³ Milko Matičetov, Utrinki iz ljudskega pesništva, Novi svet, 5, 263 - 270, 379 - 384; 7, 186 - 192, 378 - 384, 474 - 477.

narečja⁴ dr. Tineta Logarja, Karto slovenskih narečij⁵, ki sta jo Tine Logar in Jakob Rigler priredila na temelju Ramovševe Dialektološke karte slovenskega jezika, novejših raziskav in gradiva Inštituta za slovenski jezik ZRC SAZU, Etimološki slovar Franceta Bezljaja⁶, slovar v Dalmatinovi Bibliji⁷, Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar⁸ in novo izdajo italijansko-slovenskega slovarja Alasia da Sommaripa⁹.

Pri zbiranju folklornega gradiva potrebujemo kasetofon in diktafon. Boljši je diktafon, saj je tako majhen, da pripovedovalec kmalu pozabi nanj in ga mine nelagodje. Če zbiralec pripovedovanje snema, je bolj svoboden pri poslušanju, lažje spremlja pripoved, posveti se lahko celotnemu dogodku, ne le zvočnemu toku. Tudi ni pripovedovalcu potrebno obzirno čakati, ali je že vse zapisano ali ne; tako se mu ne more utrgati pripovedna nit. In ne navsezadnje: kako naj pripovedovalec pravi zgodbo človeku, ki ga ne more gledati v oči. Tudi pozneje je delo lažje. Posnetek si pač lahko poljubno vrtiš. To je še posebej pomembno, ker drugače pravzaprav sploh ne gre, kadar želiš pripoved zapisati s fonetičnimi znamenji.

Kako najti pravega pripovedovalca? Splošno mnenje je, da jih skoraj ni več, sama pa sem se prepričala, da jih niti ni tako malo. Pomembno je, da je zapisovalec domačin, saj tako že vnaprej pozna ljudi, ki radi pripovedujejo. Z zbiranjem sem začela v najozjemem krogu, kar pri sorodnikih in najbližjih sosedih. Najlepša priložnost za zbiralca nastopi, ko jih je več skupaj. Takrat radi kar tekmujejo, kdo se bo spomnil več zgodb. Vsak ve še za kakšnega, ki tudi zna kaj povedati. Velikokrat je obisk, zelo ozko gledano, zaman, saj zvemo veliko o prvi in drugi vojni, o starih šegah, o vsakdanjem življenju, prave povedke, pravljice, anekdote pa niti ene. A tudi ti obiski se obrestujejo. Več več o vsem tem, bolj se odpira vpogled v prozno folkloro, lažje razumeš marsikatero zgodbo.

Že večkrat sem slišala ali prebrala, češ da pravih, dolgih pripovedi ni več, da so vse žalostno končala kot davek hitrejšemu, bolj površnemu načinu življenja. Da ni več pravega potrpljenja in zbranosti ne za pripovedovanje ne za poslušanje dolgih "pravc". Da smo sodobni ljudje že čisto pokvarjeni od televizije, ki nam življenje predstavlja kot trganko iz hitro se menjavajočih izsekov. Zato skoraj nisem mogla verjeti, da se še da slišati zares dolgo "pravco". Pa so še: pravi epski pripovedovalci in prave pravce. Bo pa verjetno držalo, da jih je vedno manj. Že nekaj časa se odpravljam k Rudkotu Trobčevemu iz Spodnje Branice, te dni je praznoval petinosemdeset let, ki ve eno tako "za najmanj uro pravit". Čakam slabega vremena. Kadar je lepo, ima namreč mož preveč dela v hlevu in na polju.

Ugotavljam, da so pripovedovalci lahko tudi srednjih let in še mlajši. Ko sem zapisovala pripovedi starejših nonotov, se je tu pa tam ponudila priložnost še komu mlajšemu pri hiši, ki je znal povedati kakšno prav posrečeno štorijo. Slišal jo je bil pri rajnkem sosedu ali svojem nonotu po drugi strani. Tako nastajajo pravi spleti

⁴ Tine Logar, Slovenska narečja, Mladinska knjiga, Ljubljana 1975.

⁵ Tine Logar, Jakob Rigler, Karta slovenskih narečij, Mladinska knjiga, Ljubljana 1990.

⁶ France Bezljaj, Etimološki slovar slovenskega jezika, Ljubljana 1976.

⁷ Jurij Dalmatin, Biblija, Ljubljana 1968.

⁸ Maks Pleteršnik, Slovensko - nemški slovar, Ljubljana 1974, reproduciran ponatis.

⁹ Alasia da Sommaripa, Vocabolario Italiano e Schiavo, Ljubljana - Devin - Nabrežina - Trst 1979.

pripovedovalcev, ki so nekako povezani. Tudi spol pri tem ne igra posebne vloge: dobri pripovedovalci so med moškimi in med ženskami.

Kakšen je torej pripovedovalec? Najpomembnejše je, da je nadarjen. To je umetnik. Njegova umetnina je sinkretistična v plemenitem pomenu te besede. Združuje mimiko, gestikulacijo in bogat dialog, ki daje močan pečat dramatičnega. Vsa igra - da, to je nekakšna igra za enega igralca - je podprta z obilnim glasovnim barvanjem. Če pripoved tako zahteva, pripovedovalec tudi zapoje, kot bi pel mašo. (Tako je npr. v zgodbi o gospodu in mežnarju, ki sta ukradla ovco. Gospod zapoje kar med mašo: "Ali si prinesel me-e-e?" Mežnar pa zapoje nazaj: "Nisem prinesel me-e-e. Vzeli so mi ihaha in dali so mi batine.")¹⁰. V pripovedi seveda prevladuje epsko, toda dialog daje močan pečat dramskega, v prostoru med preprostimi, golimi, lahko tudi grobimi besedami pa se ustvarjajo tudi lirična občutja.

Pripovedovalec je lahko umetnik le, dokler sedi med poslušalci, dvignjen na nekakšnem namišljenem odru. Gradi napeto zgodbo, poslušalce in sebe ziblje v brezčasnosti. Za ustvaritev iluzije potrebuje najmanj enega poslušalca. Če takega pripovedovalca izločiš iz kroga, kjer se lahko v vsakem trenutku iz ustvarjalca prelevi v poslušalca, če ga postaviš na resničen oder, se čar razblini. Pripovedovalec ni več niti senca samega sebe. Folklorna pripoved je nežna cvetlica. Ne uspeva v vsakem prostoru.

Lagala bi, če bi trdila, da je zapisovanje folklorne proze popolnoma idilično opravilo. Ko potrkaš na vrata, ne veš, kakšen bo sprejem. Naletela sem tudi na ljudi, ki se jim vse te štorije, polne vraževerja ali hudomušnosti zdijo neumne, plitve, nepotrebne, brez kakršne koli vzgojne prvine - najbolje bi jih bilo pustiti, da potonejo v pozabo. Kakšen čudak se jim mora zdeti šele zapisovalec, ki trati čas na ta način, namesto da bi naredil kaj koristnega. Zadovoljna pa sem, ko lahko rečem, da so bili taki pogledi izjeme, ne pravilo. Zdi se mi, da je bil še nedolgo tega odnos do vsega ljudskega veliko slabši. Koliko starin, kamnitih, lesenih in kdo ve kakšnih še, ki so romale za nekaj lir v Italijo, bi bilo danes na Krasu, ko bi ljudje pred desetletji vedeli, da je pomembno čutiti svoje korenine, tudi če si že prerastel domači plot.

Opažam, da se je potem, ko je izšla knjiga "kraških štorij" Bežji zlodej, baba gre, ta odnos v moji okolici še izboljšal. Otroci na šolskem izletu si pripovedujejo anekdote, prebrali so jih v knjigi. Zgodbe prihajajo k meni. Za nekatere se je izkazalo, da so že natisnjene. Učenec je prišel z listkom, kjer je imel napisane "delovne naslove", češ da je nono ugotovil, da teh "pravc" pa ni v knjigi, naj jih pridem zapisat. Takoj po izidu knjige sem od bralcev zvedela za še nekaj pripovedovalcev. Ljudje, ki so mi, tako bolj mimogrede, da bo mir, povedali kakšno zgodbo, sprašujejo, če še kaj zbiram. Mislila sem, da sva s kolegico dodobra "eksploatirali" območje, pa ugotavljam, da je bil to bolj dnevni kop. Kje vse prežijo pasti na zapisovalca? V vsakem zapisovalcu mora biti nekaj literarne žilice, nevarno pa je, če ga tako zanese, da začne pripoved preveč piliti in "izboljševati". Pravi pripovedovalci so umetniki s svojim stilom in pripovednimi postopki, zapisovalec mora svoj literarni dar vsakokrat znati speljati v okvir pripovedovalčevih upovedovalnih manir in ga v le-tem izčrpati.

¹⁰ Gospod in mežnar, pripovedoval Miro Pipan, Križ, 1993, zapisala Jelka Hadalin.

Velikokrat sem premišljevala o tem, ali pravilno ravnam z izposojenkami. Kras je odprt svet, ki je, morda še bolj kot drugi deli Slovenije, omogočal pretok ljudi in z njimi misli in besed. Tu so se usidrale stare in novejšje besede, izposojene iz furlanščine, italijanščine, nemščine in srbohrvaščine. V zgodbah sem ohranila veliko teh besed, izločala sem pravzaprav le očitno novo sprejete besede (vpliv televizije) in besede, za katere je rabil pripovedovalec ustrežnejšo, bolj staro ali slovensko dvojnico. Druge sem pustila (veliko jih je takih, ki so znane tudi v drugih slovenskih narečjih), seveda brez pretenzije po prehodu teh besed v knjižni jezik, pač pa kot izraz dejanskega stanja in kot dokument pisanosti našega področja. Pri tem so mi bili v veliko pomoč priročniki, ki sem jih že naštel.

Zanimal me je npr. izvir besede bot (krat), ki je v našem narečju zelo rabljena. (Bezljajev Etimološki slovar pravi, da ta beseda pomeni isto v furlanščini). Tudi beseda cik, ki v nekaterih vaseh pomeni meso, v drugih pa meso v otroški govorici, je furlanskega izvora. Pričakovala sem veliko več italijanskih besed kot nemških, saj nemškega vpliva že nekaj časa ne čutimo, italijanščina pa k nam prodira ob vsakodnevnih stikih s Trstom in zlasti prek televizije. Vendar je tu še en dokaz, kako je jezik res spremenljiv organizem, a kljub temu stabilen. Analiza, ki sem jo opravila, je pokazala, da je izposojenk iz nemškega jezika precej več. Res pa je, da je včasih težko reči, od kod izvira beseda. Beseda faliti npr. je verjetno sposojena iz nemščine, a ni izključeno, da ni iz italijanščine (fallere). Dešter (živahen, čil, lep) verjetno izhaja iz italijanskega destro (spreten), lahko pa je to še praslovska beseda, pravi Bezljajev Etimološki slovar. Včasih ima izbira izposojenke besedoslovno vrednost: iz nemščine smo si sposodili besedo šolen, ki jo rabimo nevtralnno (čovelj), iz italijanščine pa prihajajo škarpe v slabšalnem pomenu (slab čovelj). Narečne besede so v knjigi Bežji zlodej, baba gre seveda pojasnene v slovarčku na koncu zgodbe.

Pripovedovalci radi povedo poleg "pravc" tudi svoje lastne zgodbe, spomine na mladost, vojna leta, begunstvo, prav posebno radi pa pripovedujejo o tem, kako se je nekoč živelo. Zapisovalca speljujejo v etnološke vode. Tudi med pripovedovanjem zgodb preidejo na opisovanje šeg, načina življenja, oblačil, orodja, vraž, če opazijo, da poslušalec česa ne razume. Kako bi ne gledal začudeno, ko prvič slišiš, da je vzela kruh "izpod čepnje" (Kruh se peče na ognjišču, na žerjavici, pokrit z lončnim pokrovom.) Vsi ti podatki zapisovalcu seveda koristijo pri razumevanju, a ga hkrati tudi vabijo v skušnjava, da bi kar v zgodbi popisoval in razlagal.

Še vedno večkrat naletim na tovrstne podatke. Kot zanimivost naj povem, kako sem pri opisih otroških iger (o tem mi je pripovedovala Dragica Trost iz Kobdilja, ki je, kot se zdi, neusahljiv vir zgodb in zanimivosti), nekako nejeverno poslušala, da so si otroci nekoč sami izdelovali žogice, podobne tistim, ki se rabijo za tenis. Naredili da so jih iz kravjih dlak, ki so se nabrale na strgalu. Nedolgo zatem sem naletela na podoben opis izdelovanja žogic za otroško igro.¹¹ Največ pa je vedno različnih nasvetov za domače zdravljenje ljudi in živine.

Kaj vse torej zapisati? Zgodbo, kot jo pripoveduje pripovedovalec - torej siže. To vsekakor. A pripovedovanje še zdaleč ne poteka vedno v blaženem miru - zvoni

¹¹ Vlasta Koren, Nekaj značilnosti ljudske kulture v Madžarski vasi Motvarjevci v Prekmurju, Slovenski etnograf, Ljubljana 1976, 140.

telefon, treba je premakniti lonec na štedilniku, da ne skipi, pridejo sosede. Kjer je v hiši več poslušalcev, ti poslušalci tudi po svoje sodelujejo, nekateri bi radi opozorili nonota, da je "uni bot povedal drugače". Drugi mirijo te, češ naj ga ne motijo, tretji dajejo hudomušne pripombe. Tudi te pripombe sem poskušala upoštevati, predvsem če so jim sledile replike pripovedovalcev. Zgodi se, da ima pripovedovalec pomočnika ali celo pomočnike. Mož in žena iz Štanjela, Pilatova, med pripovedovanjem dopolnjujeta drug drugega, a se natančno ve, kdo je mojster za neko zgodbo. To se ve tudi pri Štefaniji Ščukcevi iz Dutovelj, čeprav pripoved spremljata in vzpodbujata hčeri, ki sta zgodbo slišali že kdo ve katerikrat. Tašča in nevesta, Gaserjevi iz Pliskovice, sta mi pripovedovali tako složno in prepletano, da sem pod isto zgodbo kar obe zapisala kot pripovedovalki. Mislim, da je zagotovo potrebno upoštevati in zapisati vsaj pripombe in značilna mašila, ki razkrivajo odnos pripovedovalca do lastne pripovedi in njegovo osebnost ter s tem povezan stil pripovedovanja. Primeri, ki naj ponazorijo zgoraj navedeno:

Drugo jutro po poroki je šel mladi Špeckaminar po delu. Se ve, da je bil špeckaminar.¹²

En fant, ta naj bo Jožko, je izgubil očeta in mater.¹³ Pa je šlo lišo skozi.¹⁴ Je Gradišče nad Kobdiljem je res en čuden kraj ... Človeku grejo brvinci po životu že podnevi, ponoči pa - niti praviti. Ko sem bila še otrok, sem slišala praviti od ta starih, da se je enemu fantu, niti nonoti od tistih, ko so pravili, ga niso poznali, no, da se je temu fantu pripetilo nekaj prav posebnega ... Tam med obzidjem je videl grozno lepo punco. Ja, kako naj rečem drugače, ma ta beseda ne gre skupaj s tisto pojavo. Vila, kraljična, to bi se boljše slišalo, ma ni res, je bila verjetno samo punca. Jo že imam. Mladenka je bila.¹⁵ Si ne morete misliti, kaj se mu je zgodilo. Ja boste rekli, če se gre fant ženit, je pa res grozno nevarno. Vsak, ki je dal kaj nase, se je hodil kam ženit in vsi so preživeli. Ma čakajte! ... In med njimi si morete misliti, je zagledal punco, h kateri se je hodil ženit.¹⁶ Ja, grozne, reči so se hodile kakšen bot.¹⁷ Naj bo, kakor če, ma ko je prišla spet na oblast Avstrija so temu seržentetu sporočili, da mora takoj na Dunaj ali pa naj tja pošlje en funt mesa.¹⁸ To je bilo prav res.¹⁹ To so bile oferiije!²⁰

Zelo pomembni so uvodi in zaključki. Pripovedovalec se razodene že na začetku. Nekateri, bolj zgodovinsko naravnani, začnejo z razlago dobe. Ob tem začetku slutim, da bom slišala anekdoto, zgodovinsko pripoved, zgodbo iz življenja. Ponavadi se ne zmotim. Drugače pa so uvodi taki: je bil enkrat, en bot je bil, enkrat je živel... Vedno znova se razveselim tega šablonskega začetka - pomeni, da je pripovedovalec zgodbo začel odvijati, to je nedvomen znak za začetek pripovedi. Tudi sklepi so šablonski, vendar bolj razgibani:

¹² Jelka Hadalin, (povedala Dragica Trost iz Kobdilja), Ljubezen, Kraški koledar 1994, Sežana 1993, 199-200.

¹³ Glej op. 1, str. 20.

¹⁴ Glej op. 1, str. 27.

¹⁵ Glej op. 1, str. 51.

¹⁶ Glej op. 1, str. 70.

¹⁷ Glej op. 1, str. 179.

¹⁸ Glej op. 1, str. 292.

¹⁹ Glej op. 1, str. 308.

²⁰ Glej op. 1, str. 315.

Še danes tisti hudiček visi na vratih, ga imajo za peklenškega vratarja. Velikan pa se anti še zmeraj sprehaja gor in dol in poskuša kaj dobrega narediti.²¹

Grof je vse tri kovače bogato nagradil. Sedem razbojnikov pa anti še zmeraj teče, če se niso vseeno kje ustavili.²²

Jaz sem šel en dan po kolovozu in pridem do njih. So bili kerjančilih, so mi dali za se usesti. So mi tudi dali v lonček jesti in piti. Ma mi še ni bilo zadosti. Sem segnjal na polico in tu je bil en lonec- in tako je te pravce konec.²³

Malo je izrazito poučnih koncev:

Dobrota je sirota. Več dobrega narediš, slabše dobiš. Pa srečno botra, jaz grem v daljni svet. Raje kot prežgodaj na svoji zemlji umret.²⁴

Velikokrat pa pripovedovalec čisto za konec navrže še nekoliko nagajivo misel:

V tistih cajtih je Ančka prinesla izpod hrasta dvajset do trideset otrok na leto. Zdaj, ko se otroci rojevajo v porodnišnicah, jih je bolj malo, eden, največ dva na leto.²⁵

Še nekaj cajta nista prišla na on ne konj na mesto. Ma to mu je dalo misliti.²⁶

Ali pa stavek, ki te v trenutku vrne v stvarnost:

In maj več je niso videli v Štanjelu.²⁷

Na zunanji steni cerkvice je še danes relief, ki prikazuje fanta z malovarjem okoli vrata.²⁸

Včasih je tak sklepni stavek dovolj močan, da se zgodba po njem spusti, kot po strelvodu, z vrha dramske napetosti naravnost v konec, ki je prav zaradi presentljive razrešitve pretresljiv: Tako se je brez skrbi odpravil v Log. Živega ni bilo več domov.²⁹ "Vse ti dam," mu je rekla "samo pusti me!" Je šla živa domov, on pa bogat.³⁰

Zgradba pripovedi zelo spominja na balado - kljub skopim besedam zapusti v poslušalcu močan občutek doživetja.

Vsi ti začetki in konci so klišejski, a vseeno enkratni. So kot nekakšna bordura, ki so jo ljudski pripovedovalci prav posebno pazljivo in umetelno izdelali. Zgodba brez teh vzorcev ne bi bila to, kar je, bardura sama pa tudi nima prave vrednosti - skupaj pa sta dokument in hkrati estetska vrednota.

Ob poslušanju pravljic, ki potekajo v več paralelnih zamahih, poslušalec že pozna konec. Zato me je toliko bolj presenetil sklep, ki pripoveduje o tem, kako mož s pomočjo bistre žene užene hudiča in obogati. A hudič mu vsako noč podre vogal nove hiše, ki jo je zgradil z njegovimi cekini. Nekaj časa ta vogal vsak dan popravljajo, potem pa se naveličajo, pustijo ga kar posutega in srečno živijo naprej. To bo najbrž izjema, ki potrjuje pravilo. In seveda na novo predrami pozornost poslušalca.

²¹ Glej op. 1, str. 25-26.

²² Glej op. 1, str. 28.

²³ Glej op. 1, str. 36-37.

²⁴ Glej op. 1, str. 46.

²⁵ Glej op. 1, str. 57.

²⁶ Glej op. 1, str. 74.

²⁷ Glej op. 1, str. 96.

²⁸ Glej op. 1, str. 134.

²⁹ Glej op. 1, str. 100.

³⁰ Glej op. 1, str. 271.

Prav ob pravljicah vedno pomislim na barok. Asociacije nanj mi vzbudi razkošje časa, ki si ga pripovedovalec vzame. Potem so tu še umetelno obdelani detajli, pomanjševalnice, nasprotja, paralelna gradnja, retorična vprašanja, duhovita zbadljivost in cilj prizadevanj, nagrada pravljicnemu junaku: zlato, cekini. Torej še pozlata vse zgodbe.

Od nekaterih pripovedi so žal ostali le še fragmenti, ki jih nikakor ni več moč zlepiti v celoto. V najbolj skrajnih primerih je ostal le še kak ostanek ali dva. Premalo, da bi temu rekli zgodba, a dovolj, da jo lahko nekje v preteklosti slutimo. Ko tak ostanek slišiš prvič, ga lahko preslišiš, pozabiš, ko pa to slišiš od več pripovedovalcev, se zamisliš: nekaj je že na tem, da se tolikim zdi to pomembno zapomniti in povedati. Nisem brez dvomov in razmisleka zapisala enote z naslovom Oslink,³¹ ki šteje natanko tri stavke.

So tudi zgodbe, v katerih pripovedovalec obide nejasnost. Ostali del pripovedi je živ, logično povezan, nekje pa zeva luknja, tema. Če drezaš v pripovedovalca, bo že našel kakšno razlago. Mislim, da je bolje taka nejasna mesta pustiti nepojasnjena, kot pa za vsako ceno najti razlago. Tak nepojasnjen pojav je Krvavo stegno. Če ne bi o tej pošasti slišala že v otroških letih, bi verjetno sledila preprosti razlagi v drugi zgodbi, ki tudi omenja Krvavo stegno, ne kot grozljivo bitje, ampak kot grozno stvar. Tudi motiv padanja različnih človeških delov iz kamina je prav pogost. Morda mu je soroden motiv iz pripovedi o burji (ženska prekolne burjo, iz kamina pa se spravi ubogi mož, ves krvav in razcapan). Včasih tem zgodbam sledijo razlage, posebno če vrtaš z vprašanji, da so to duše, ki se vicajo. Kaj ali kdo ali kakšno je Krvavo stegno pa kljub spraševanju še nisem izvedela.

Ena takih nepojasnjenih okamenin se mi zdi tudi skrivnostna riba pleskavica, ki naj bi dala ime vasi Pliskovica.³² (Ima morda kakšno zvezo z ribo Faraoniko, ki nosi svet?)

Prehajam k problemu, ki mi je delal največ preglavic. To je vprašanje transkripcije govorenega jezika v pisni. Govor in pisava sta pač dva različna prenosnika. Kako zapisati, da se bodo v besede ujeli mimika, gestikulacija, razpoloženje, dramatična napetost, odtenki glasu, odnos pripovedovalca do pripovedovanega? Kako posredovati ves ta tok skozi ozek enodimenzionalni kanal in hkrati zgodbo ujeti tako, da bo dovolj prvobitna, dokumentarna - in še všečna in blizu povprečnemu bralcu.

Zapisovalec mora izpustiti nekatere informacije, kajti zapisana informacija ne more biti bolj natančna od govornega. Prva past preži že pri pripovedovalcu. Ime ji je ustrežljivost. Marsikateri pripovedovalec se ob umetno ustvarjeni situaciji, in kaj bo drugega to, da mu pomoliš pred nos kasetofon, nehote trudi izboljšati svoje narečje, ga približati knjižnemu jeziku. Če je zapisovalec "domorodec", lahko ujame te odtenke, sicer mislim, da ne. Še če se večkrat vračaš k istemu pripovedovalcu in ga opozarjaš, da bi rad slišal pripoved prav "po domače", nevarnost ni docela odstranjena. Učinkujejo

³¹ Glej op. 1, str. 159.

³² Glej op. 1, str. 152.

pa dobro poslušalci, hišni in sosedje, ki delujejo kot nevtralizator kasetofona, svinčnika in papirja. Tudi opozorijo, češ, kaj se pačiš, povej, kot je treba.

Jezikovno gradivo, ki sem ga zapisovala, sodi formalno v območje, kjer se stikata kraški in notranjski govor. Prvi pripada dolenjski narečni bazi, drugi pa primorski. Kras, pisan z veliko začetnico, je pokrajina v zaledju Tržaškega zaledja. V zemljepisnem pomenu so Dutovlje, kjer sva s kolegico začeli zbirati, v samem središču Krasa. Jezikovno pa ni tako. Če pogledam na Karto slovenskih narečij, lahko ugotovim, da so sicer že čisto blizu meje s kraškim narečjem, a še vedno na območju notranjskega govora. Področje od Dutovelj do Sežane spada torej k istemu govoru, kot npr. govor Vipavske doline, Spodnja in Gornja Branica pa sta v območju kraškega narečja. Gre za območje, kjer narečji prehajata druga v drugo in se lastnosti mešajo. A vseeno mislim, da bi meja, kjer končuje notranjsko narečje, v zgornjem delu morala zajeti še nekaj vasi, v spodnjem pa kakšno izpustiti. Spominjam se, da smo se otroci vedno zbadali, kako kdo govori, vsaka vas ima nekaj posebnosti, a vedno smo vedeli, da mi, Kraševci, na tej strani vode, govorimo zares drugače kot oni, Vipavci, na oni strani vode. Onkraj vode (Branice in Raše) se začenja drugačen svet, v zemljepisnem pomenu in jezikovno. Tista največja razlika, ki nas v jeziku ločuje, je drugačen refleks za jat (Kraševcec bo rekel "v miesti"; Kraševcec gre "dielet", Braničan pa "dejlet"). Oba govora imata dovolj skupnih posebnosti: dinamično poudarjanje, stavčna melodija je pod vplivom italijanskega jezika, značilni so diftongi, značilen je u za praslovanski padajoči o, g je prešel v mehkonobni zvoneči pripornik. Poudarjeni samoglasniki so v obeh narečnih skupinah, ki jima pripadata govora, praviloma dolgi. Kraški dialekt naj bi bil sekundaren; nastal naj bi s prekrivanjem bolj arhaične zahodno briško - beneške osnove z že bolj razvitimi notranjskimi spremembami.³³ Za obe skupini sta značilni končnici - sta (za 2. in 3. os. dvojine) in - ste (za 2. os. množine). Dvojina se uporablja le v poudarjenih položajih, npr. ob osebnih zaimkih, npr.: Kaj pa delasta vidva? V preseku obeh govorov je veliko enakih izposojenk: nemških, italijanskih in furlanskih. Sploh je na leksikalni ravnini razlika med obema govoroma najmanjša, na tej ravnini imajo največ skupnega tudi krajevni govori. Ne le, da ima svoj govor vsaka vas, še jezik vsake hiše ima svoje posebnosti in celo vsak njen prebivalec. Resda se razlike, ko prehajamo do posameznika, zmanjšujejo, a so. Dovolj, da je prišla nona (babica) za nevesto iz nekega drugega kraja, že bo v govoru hišnih nekaj prvin, ki ločijo ta govor od govora sosednje hiše.

Med posameznimi govori je največja razlika v glasovju. Prvi zapisi, ki sem jih opravila, so prav na tej ravnini najbolj nihali, bili so pravzaprav fonetično poenostavljeno zapisani govori.

Približno (kot se to da s črkami za zaznamovanje knjižnih glasov) sem zapisala posamezne besede, kot jih je pripovedovalec povedal. Posebno pisano je bilo zapisovanje refleksov za nekdanji jat: rep, rjep, rap; svet, svejt, svjet; delat, djelat, dejlat - pa še ni bilo prav, kajti znak e je moral zadoščati za zapisovanje glasu e in polglasnika, samostojnega in v diftongu. Prislovni zaimek tja je bil enkrat palataliziran,

³³ Glej op. 4, str. 104.

drugič ne: tja, tje, če, ke, kje. Za knjižni dolgi o sem rabila u, u in polglasnik (zapisan z ue) uo in o (müst, muest, muost in most).

Zataknilo se je že pri odločitvi, ali pisati fonetično ali dati prednost etimološkemu pravopisu. Prednost sem načelno dala fonetični obliki, vendar sem prišla v spor s tem načelom že pri zapisu prvega deležnika na - l. Odločila sem se upoštevati redukcijo končnega i, a se je problem skrival še v notranjosti besed: napisati npr. okleščeni nedoločnik misliti samo z redukcijo predzadnjega i in dati črki e vrednost polglasnika (mislet)? Bilo bi natančneje, če bi upoštevala še zamenjavo l in onemevajočega glasu: miselt. Je ta glas že tako onemel, da bi bilo bolje vzeti l kot zlogatvoren glas in napisati mislt?

Prva varianta zapisa vseh zgodb je bila nekakšen kompromis med fonetično in etimološko možnostjo. Upoštevala sem onemitev končnega t pri nedoločniku in redukcije sredi besed, refleks za jat, kot ga je rabil pripovedovalec, prehod ponaglasnega - u v i (mojmi brati). Vsi glagoli se na tem jezikovnem območju spregajo po posebnem sedanjiškem spregatvenem vzorcu, ki sicer v knjižnem jeziku velja le za brezpriponske glagole - je-, -ve, gre-, da -, bo - in s -. To posebnost sem ohranila.

Po razmišljanju, ali upoštevati tudi naglas in ga poudarjati z naglasnimi znamenji, kjer odstopa od knjižnega (npr. sedel za fonemsko sedu in knjižno sedel), sem se odločila zaznamovanje opustiti. Izkazalo se je namreč, da se zdi že tako zapisana zgodba bralcem (družinskim članom in sosedom) težko berljiva. Čudno napisane in težko berljive so se jim zdele tiste zgodbe, ki so bile narečno najbolj oddaljene. Pa pri nobeni ni šlo za kakšno resnično oddaljenost (polmer nabiranja približno 10 km).

Skozi te zgodbe se prav veliko bralcev ne bo prebilo, sva ugotavljali s kolegico, morda le nekaj močno jezikoslovno ali folkloristično motiviranih zanesenjakov. Pričeli sva torej vse besede približevati knjižnemu jeziku.

Izginile so vokalne redukcije sredi besed, sklanjatvene končnice so se spremenile v knjižne. Najteže mi je bilo pisati dolgi nedoločnik in knjižne spregatvene končnice za 2. os mn, 2. os. dv. in 3. os dv., pa zapisati lepo knjižno naklonski glagol morati namesto moči, ki v našem narečju opravlja funkcijo obeh. Vse zgodbe so mi zdaj zvenele nekam nenaravno, preveč popravljeno, čeprav sta npr. ostala značilna člena za izražanje določnosti (ta) pri pridevniku in nedoločni člen (en), ostala je domala vsa narečna leksika. Vendar sem vedno bolj prepričana, da je bila odločitev pravilna.

Prepričal me je preprost preizkus: nekaj zgodb, ki so jih bili zapisali otroci za domačo nalogo, sem "oplemenitila" z narečjem. Vnesla sem omenjena dva člena, vse besede, ki sem jih lahko, sem zamenjala z narečnimi. Besedila, ki sem jih dobila, so bila brezosebna, brez pravega življenja, serijski izdelki, ki se res ne morejo meriti z besedilom, ki nastane z neposrednim zapisom pripovedovanega in je bilo šele pozneje korigirano v smislu približevanja knjižni podobi.

Kaj je tisto drugačno?

Ostane posebna skladnja. Zelo pogosto je vezanje stavkov z veznikom IN, pa niti ni nujno, da gre vedno za vezalno priredje: Enkrat je bil v Skopem en Jože. In na njegovem domu so rekli pri Piščancu. In se je ta fant poročil.³⁴

³⁴ Glej op. 1, str. 168.

Je živela en bot ena boga, boga družina. In so imeli štiri ali pet otrok, ne vem prav. In malo zemlje. In je prišla slaba letina in denarja ni bilo, kupiti niso mogli in si so bili lačni bogi otroci.³⁵

Podobno kot pri gradnji stavkov v povedi deluje veznik IN tudi v nadpovedni skladnji. In ker se pri tem ta veznik pojavlja pri različnih tipih referenc, pa je le redko v strogo funkcionalni vlogi, deluje tudi kot stilno sredstvo. Lahko je iteracijski člen, ki daje pripovedi svojevrsten ritem. Je hkrati tudi mašilo, ki daje pripovedovalcu čas za zagon v novo pripovedno enoto. Sploh pa je folklorna pripoved pod vplivom afektov, ki najbolj udarjajo na dan prav na skladijski ravnini. Značilna je raba medmetnih, členkovnih in zvalniških pastavkov:

Je res poslal smrt ponj in pride: "Ja, ti kovač, ti si zadosti koval, zdaj boš šel z mano, ne!" "O", je rekel, "ne,ne," je rekel, "imam še nekaj za skovat." Je rekla smrt: "Ma, kaj?" "Ma, imam eno tako reč za skovat, ne," je rekel, "in jaz ne morem prej proč." No in možakar hiti, hiti kovat. In je skoval - en klobuk, ne."³⁶

Veliko je vzkličnih povedi, retoričnih vprašalnih povedi, podvojenih stavčnih členov, ponovljenih dobesedno, s hipernimom, s sinonimom ali z deminutivom: "O, kaj sem jaz božec storil! Vse darove, vse reči sem zavrgel. Sem mislil, da je močica, pej je bil pepel, pepelc."³⁷

Pogoste in zanimive so razdružene povedi, ki so včasih posledica čustvene razvnetosti, tedaj misel prehiteva govor, drugič pa gre prej za prefinjeno sredstvo dramatske zgradbe: Naskrivš je en dan vzel štrik. Je rekel: "Meni ni druge pomoči. Se grem obesit. Da ne bom trpel."³⁸

So lepo živeli. Ma gospodarja je glodalo. Vsak dan bolj.³⁹ Zgradba povedi dokazuje, da ubeseditvev poteka spontano, pripovedovalec gradivo ureja sproti. Primer za poved z dostavkom: In ko jih je zagledal, je začel teči, ma so ga ulovili, njega in osla.⁴⁰

Preprost ljudski jezik sploh ni vedno skladijsko preprost. Kar pogoste so zapletene povedi, kot je npr. ta, ki premore poleg glavnega stavka še deljen pogojni odvisnik, vrinjeni stavek in še časovni odvisnik: In če je tak otrok, zakaj to so bili odraščeni otroci, ko je prišel služit, močil posteljo, ga niso prav nič vlekli k dohtarjem.⁴¹

Ali pa naslednja z zgradbo S + S/S + S + S:

Je šel tja, se je oziral okoli in okoli, kje so ovčarji, ma ni videl nobenega, pej je tel ukrast eno ovco.⁴²

Ljudski pripovedovalec rabi odvisnik, ko bi bilo enostavneje povedati brez njega: "O, vendar enkrat, da diši po moji ranci ženi."⁴³ Zna pa poiskati tudi krajšnice:

Namenili so se jo umorit.⁴⁴

³⁵ Hudič je potegnil ta kratko, pripovedoval Rudolf Trobec, Lisjaki, 1993, zapisala Jelka Hadalin.

³⁶ Kovač in smrt, pripovedovala Marija Pipan, Križ, 1993, zapisala Jelka Hadalin.

³⁷ Petlar, Pripovedovala Marija Grča, Kobdilj, 1994, zapisala Jelka Hadalin.

³⁸ Glej op. 35.

³⁹ Glej op. 35.

⁴⁰ Glej op. 10.

⁴¹ Glej op. 1, str. 279.

⁴² Glej op. 10.

⁴³ Glej op. 1, str. 219.

⁴⁴ Glej op. 1, str. 283.

Veliko povedi, neprimerno več kot v zbornem jeziku, se začne z eno od oblik pomožnika biti:

Je ukazal naj grejo z njim. (Namesto: Ukazal je, naj grejo z njim.) So šle naprej gledat, da bi kaj dobile.⁴⁵ Najdemo tudi rodilniški prilastek ob izpuščenih odnosnici, kar v knjižnem jeziku ni več običajno: "Meni ni mari, če je tudi boge družine."⁴⁶

Mislím, da ostanejo tudi v adaptiranih zapisih posebnosti pripovedovalčevega sloga in folklorne pripovedi sploh najbolj žive na skladijski ravnini.

Na tromejo skladnje, oblikoslovja in pomenoslovja sodijo razmišljanja o nekaterih kratkih, a zelo pogostih nepregibnih besedah. Besednovrstna vrednost teh besed se rada spreminja.

Ena takih besed je MA, ki je členek ali veznik. V obeh primerih pa opravlja zelo podobno nalogo kot že omenjeni veznik in: "Ma, nič," si je mislil, "mi je rekel, da bom imel toliko sosedov, ko bom tel."⁴⁷

"Ma samo to palčko pustite, da gre skozi."

Malo so odškrnili vrata, ena glava je bila nad drugo, ma noter ga niso teli spustiti.⁴⁸

Vsaj tako pogosto rabljena beseda kot MA je tudi veznik PEJ, ki sem ga za Glasove zapisovala kot pa, za veliko bolj lokalni zbornik Kraški koledar pa kot pej. Značilna in zelo vsestranska besedica je ANTI. (Ena od pripovedovalk, Dragica Trost, me je opozorila, da je to "ena prav stara beseda, ki ni taljanska, ni nemška in ni furlanska.") Uporabljamo jo v pomenu menda, kaj naj bi, vendarle, verjetno: Je obljubil, anti, za petdeset lir se je splačalo.⁴⁹

"Daj, daj, Luka, anti se ne boš zdaj finčil?"⁵⁰

To je bil anti eden, ki se je vical.⁵¹

V pomenu menda je, kaj ne bi se rabi tudi členek PAJLI ali PEJLI, ki pomeni še zlahka, kaj bo to:

Pejli! So jih vse pobili in zmetali v jamo.⁵²

Beseda EN se pojavlja:

- poljubnostni pridevniški zaimek: En vdovec se je drugi bot poročil.⁵³

- nedoločni (posamostaljeni) pridevniški zaimek: Je rekel eden: "Moje je zleht, da je ni take."⁵⁴

Beseda TA izraža določnost pridevnika: Ta starejši dve sta pahnili ta malo proč od okna.⁵⁵

Beseda ta ima lahko tudi vrednost predpone naj - in služi stopnjevanju pridevnika ali prislova: Ta mala je bila ta lepša.⁵⁶ (Najlepša)

⁴⁵ Glej op. 1, str. 237.

⁴⁶ Jelka Hadalin, (povedal Joahim Pilat iz Štanjela), Na Rusko po zlato, Kraški koledar 1994, Sežana 1993, 195.

⁴⁷ Škarpiroti, pripovedoval Miro Pipan, Križ, 1993, zapisala Jelka Hadalin.

⁴⁸ Kovač in Bog, pripovedoval Miro Pipan, Križ, 1993, zapisala Jelka Hadalin.

⁴⁹ Cigani in Dutovci, pripovedovala Štefanija Ščuka, Dutovlje, 1994, zapisala Jelka Hadalin.

⁵⁰ Glej op. 37.

⁵¹ Jelka Hadalin, (povedal Joahim Pilat iz Štanjela), Glas iz kamina, Kraški koledar 1994, Sežana 1993, 198.

⁵² Glej op. 1, str. 35.

⁵³ Glej op. 43.

⁵⁴ Kralj, pripovedovala Štefanija Ščuka, Dutovlje, 1993, zapisala Jelka Hadalin.

⁵⁵ Glej op. 47.

⁵⁶ Glej op. 47.

Ta prvo je šel vprašat ta starejšo.⁵⁷ (Najprej)

Anti, da je ta prvo vprašal očeta.⁵⁸ (Najprej)

Seveda pa opravlja TA kot kazalni pridevniški ali posamostaljeni zaimsek tudi vse naloge, ki jih opravlja v knjižnem jeziku.

Ekspresivno se rabijo osebni zaimki, zlasti TI v dvogovoru: "Poslušaj ti, jaz sem star. (Poslušaj, star sem.) Kaj ne bi ti ostal pri nas za zeta?"⁵⁹

Ma kaj ti ne pride do skale in tam zaspi!⁶⁰

V pripovedi ostanejo seveda kljub jezikovni korekturi zanimivi frazeologemi: je bil dobro narejen (je bil pijan), je ratal neroden (se je opil), ni mogel striti odmanj (ni se mogel zadržati), ga je vzelo (postal je slaboten, je shušal, je umrl), so se držali krjance (so upoštevali pravila lepega vedenja), je šlo lišo (brez posledic), so hodili k nogam (peš), je imel vsega na vanc (na pretek, mu je še ostajalo), je delal od vidga do vidga (od zore do mraka)... .

Skupina besed, ki tudi kažejo svojevrsten, ustvarjalen odnos do sveta, obsega onomatopoetske besede. Naj jih naštejemo le nekaj: šopniti (udariti), čenčuriti (dolgoveziti), rebeštati (ropotati), rendlati (tresti), drnjohati (smrčati), odškrniti (nekoliko odpreti, npr. vrata), nesti cicibaci (nesti nekoga na hrbtu).

Za konec sem pripravila še primer fonetičnega zapisa⁶¹ in jezikovno adaptiranega besedila, zapisanega s črkami za zaznamovanje glasov knjižnega jezika. Izbrala sem si pravljico na temo deklica vojak,⁶² ki mi jo je jeseni 1993 pripovedoval Joahim Pilat iz Štanjela (glej fotokopijo na sosednji strani):

Tiste cajte je morala vsaka hiša dati vojaka. Če ni bilo fanta, sina, je šel gospodar. Magari⁶³ dvakrat, če je bilo treba.

Je tako prišlo pisanje, da mora na vojsko, enemu, ki je imel deset hčerk. Joj, je bil žalosten. Ta starša je prišla k njemu: "Tata, kaj ste žalostni? Vam bomo pomagale!" "Ne morete." "Povejte nu, bomo pej laže prenašali." Oče ni tel, ma punca ni genjala: dej in dej in dej in je povedal. "Se bomo oblekle v fanta in bom šla." "Ne boš!" "Pej bom." Ja, ne, ja, ne. En caj sta tako gnala, ma pole - kaj je tel - se je oče vdal.

Ni bilo druge, se je ostrigla prav na kratko. Dobila si je moško obleko in je ratala kot fant. Ta, fant, a, kaj čem reči, se je šel predstaviti. Ma je bil lep, lep, šaldo⁶⁴ lep mladenič! Ma ne samo lep, tudi zastopen. Dali so ga v šole, je dobro zdeloval in je ratal cuksfirer. So mu dali čez kompanijo.

Vsak dan je ta naš cuksfirer peljal svojo kompanijo mimo cesarske palače. Cesar je imel pej eno hčerko. Vsak dan je gledala mladeniče, kako maširajo po cesti. Strašno se ji je dopal⁶⁵ prav ta glavni, oficir. To je bila edina hči in oče je dostikrat rekel, da ji

⁵⁷ Glej op. 47.

⁵⁸ Tri sestre, pripovedovala Jasna Starc, Križ 1993, zapisala Jelka Hadalin.

⁵⁹ Glej op. 1, str. 124.

⁶⁰ Glej op.1, str. 290.

⁶¹ Fonetično pisavo povzemam po dr. Tinetu Logarju, glej op.4.

⁶² Marija Makarovič, Deklica vojak. Poizkus socio-psihološke interpretacije vprašanja, Slovenski etnograf, XVI-XVII, Ljubljana 1963-1964, 191-202.

⁶³ magari - celo

⁶⁴ šaldo - zelo

⁶⁵ dopasti - biti všeč

'Ti:ste'ca:ite je 'muoyla u'sa:ka 'zi:ša det 'enya waja:ka.
Ča ni blu fa:nta, 'si:na, je 'muoyu yospo'dan, māyari dva:kat,
čā je blu triēba.

Je u'do:bu, je pršlu 'pisanje, da 'muore 'je:it, 'anmi, ku je 'je:mu
de'siet šci:nk. Toj, kaku: je biu 'wa:n 'ža:lošn. Ta sta:nša šci: je
'pršla, je nje:kla: "Ta:ta, kei ste 'ža:lošni? 'Vam 'bo:mo mja poma: -
yale." "Na muonaste." "Pei ben poviette, 'bo:mo u'ko:p 'l'az je pra -
na:šali."

'Wa:če ni'tey, ma 'pu:nca ni yenja:la; jan de:iya jan de:iya
jan de:iya jan je poviedou. "Se bam do'blieklō u'fanta jan
bam slo:." "Na:baš:." "Pei 'bam!" "Na:baš!" "Bam!" "Wa:če je biu en
'ce:it pru:ti, en 'ce:it sta ta'ku: yna:la, ma 'puole, kei je'tey, se
je wa:če u'da:u.

Ni blu: drnye, se je pōpa:lnoma wāstri:yld. Udōbi:la si je wa -
blieko, mwaško, die'lohuo, in je 'na:tala ku 'fant. Ta 'fant, a, kei čm
nje:it, se je šou prādsta:ut. Ma, je biu en 'liep, 'liep, 'šaldō'liep mā -
d'ne! Ma ne'sa:mu 'liep, 'tydi zaslu'opna je bla:, je biu nādā:njan.
Dēnili soya u'šule, je dwor:bru z'dela:vou in je 'na:toy cuk'sfirer. Ku
je nāniedu te'šule, je u'dwo:bu čiez eno kompāni:jo:

Wsak da:n je ta nās cuk'sfirer 'pe:ljou swa:jo kompāni:jo mimu ca -
sarske pāla:če. Ta čiesar je 'je:mu pe: 'ano šci'enko. Wsak da:n je ylie -
dala mladiēnce, kaku: māšierajo po'ciesti. Strā:šno se ji je dōpou
prou ta yla:uni, ofāci:n. Tu je bla: edina šci:, ne, in wa:če je dwō:s -
krat'nieku, dā ji na wādnieče nobiene želje. Je šla: 'wa:č in poviedla:
ta'ku: in ta'ku: je, "Me:ni ni mā:ni, čā je tydi 'buoye drži:ne, taita, de:it,
pokli:ča u'hišo!"

'Ries. Dnyi da:n yne:jo vojaki mimu. Čiesar ga ustave, da se ja:ma -
sta inieki za pōmient. 'Punca je bla: zdā:ven, je poviedala, kaku: dā
je. Ofeci:nji, ni blu: neič prou: "Ma, ja:st ni:mam neič." "Ni va:žnu, sa:
imam ja:st," je nje:kla. "Saj wōba: na muonava ja:mat."

Uot ti:sta dniewa naprej je 'muoyu priitt usak dan na jūžno.
Jeničku, ku mu je blu prou zādūosti! "Pei nei 'bo: 'Bo: kar bo:."
'Muonbat je pei ta'ku:, punca govōrni ta'ku:, dā je moy u'če, dā si je
'ciesar žielu šci'enko in je u'du'obu 'si:na. In je zdaj ta 'fant prebliēčan
u'punco, je žei blu: šli:šat za'taik slu:ča: (ODLOMEK)

ne odreče nobene želje. Je šla k oči in povedala: tako in tako je. "Meni ni mari, če je
tudi boge družine. Tata, daj, poklič ga v hišo!"

Res. Drugi dan grejo vajaki mimo. Cesar ga ustavi, da se imata nekaj pomeniti.
Punca je bila zraven, je povedala, kako da je. Cuk'sfirerju ni bilo prav: "Ma, jaz nimam
nič." "Ni važno, saj imam jaz," je rekla.

Od tistega dneva naprej je moral priti vsak dan na južino. Nazadnje mu je bilo
zadosti. "Pej naj bo!" je rekel. "Bo, kar bo," si je mislil. "Punca govori tako, da bi bilo
vse mogoče. Morbit je pej tako, da si je cesar želel hčerko, ma je dobil sina in je zdaj
ta fant preoblečen v punco. Je že bilo slišat za tak primer."

Sta se poročila. Ma prav srečen ta zakon ni bi, se je kmalu videlo. Zjutraj, po prvi noči vstane hči. "Kako je šla noč?" "Je bil truden," je hči povedala staršem. "Čakaj, bo žel!" sta rekla. Ma ni telo biti nič. Hči je hodila jokat k staršem. "Ja, pohovsaj⁶⁶ ga pej ti!" je rekel oče. In tako, kajne, je prišlo na dan, da se je poročila s punco. Cesar pej jo je dal al ga je dal, kako bi rekel, jo je dal, ne, poklicat. "Kako si mogla to napraviti?" ji je očital. "Spomnite se, sem se dolgo branila, ma kaj sem tela, če bi povedala, bi me obsodili na smrt."

"Tako, pravi cesar, "napravim se spet v moškega, zberi može, te bomo poslali na Rusko po zlato. Ti bom dal tri voze z gretunami,⁶⁷ nazaj moraš pripeljati polne. Če ti rata, ti bom dal ene gretune zlata in boš šla. Ja, ja, šla pej boš, čim bolj daleč in ne bi te maral več videti."

Cesar, kajne, je tako odločil, da bi mož njene hčere častno umrl. Koliko so jih že poslali na Rusko po zlato! Ma, nobeden se še ni vrnil. Cesar je že en cajt pošiljal tja tiste, ki bi se jih rad znebil. Ruski car - je - vsakega - ubil. Punca, ne, kaj je tela, je ubogala. In so šli. Cela kompanija. Tako hodijo in so ratali trudni. V enem gozdu so počivali. Zagledajo zdaj enega, je tekel po kolovozu ko burja. Oficir je to zamerkal. Ga ustavi: "Zakaj tako tečeš?" "Ne morem drugače, moram!" "Ga bomo vzeli s sabo," je rekel cuksfirer. Kdo ve?!"

Grejo naprej. So spet počivali. Fanj so se zabandali⁶⁸, zakaj od polnoči naprej je začelo grozno pihati. Za vse odnesti. Oficir gleda, kaj bi bilo. In vidi. Na hribčku je en debel mož pihal na vso moč. Ukazal je vojakom, naj ga pripeljejo. Naj provajo⁶⁹ prvo zlepa. Če ne bo tel, pej s silo. Ni bilo treba sile. "Zakaj si pihal na nas?" ga je vprašal. "Jaz zmeram piham od polnoči naprej. Ne morem drugače. Zato pej moram živeti na samem. "So ga vzeli s sabo. Za vsak primer, ne.

So prišli v Rusijo. So se prvo predstavili carju. Tako in tako, so rekli. "Ja", je rekel car, "bomo že dali tisto zlato, ma, ne kar tako. Imam človeka, res hitro teče. Ti, kapo⁷⁰, ti zberi iz svoje kompanije človeka, da bosta tekla skupaj. Ma merkaj⁷¹: če bo moj prvi, boste čez tri dni vsi brez glav."

Cuksfirer ni mogel spati. Se spomni na tega, ki je tekel po kolovozu ko burja. Ko burja, že, ma je slišal, da teče carjev ko misel.

Na dan tekme je bil praznik, vse ljudstvo se je zbralo. Je bilo treba preteči razdaljo ko od tle do Trsta in nazaj. Ruskega je bilo videti daleč, daleč naprej. Zdaj, je bil prav zadnji moment, se cuksfirer spomni na tistega, ki je pihal ko burja. "Pusti ga daj!" je rekel. Je ta res fajn pomeril in ga je pihnil - naglih v hrbet. Pej je bilo, pej je bil naš prvi.

"Moška beseda je moška beseda," je rekel car. Je dal naložiti šest gretun zlata. Vsi veseli so šli. Sredi poti jih je dobilo neurje. Zatekli so se v eno staro leseno hišuro, vso zanemarjeno. Ko se je zjasnilo, je cuksfirer to bajto zažgal, da bi se malo pogreli pri ognju. Kmalu je skoraj vse pogorelo. Ma iz prav zadnjega plamena, ki se je pognal

⁶⁶ pohovsati - podrezati

⁶⁷ gretuna - gnojni koš

⁶⁸ zabandati - zabinkadirati, pokriti

⁶⁹ provati - poizkusiti

⁷⁰ kapo - vodja

⁷¹ merkati - pomniti

proti nebu, se pokaže - copranca. Vojaki so se razbežali ko cibe. Cuksfirer je ostal. Copranca je bila zelena od togote. "Nič me ne gleda," je rekla, "si kriv, ti si ukazal zažgati. Ma boš kaznovan! Če si moški, bodi baba, če si baba, bodi moški!"

Ta kletev je prišla strašno prav. Dobro, da copranca ni vedela, drugače bi se še premislila. So prišli do cesarskega dvora. Hči je videla, da se cuksfirer vrača, da je živ. Je jokala ko dež. Ma njemu ni bilo to nič mar, Je prišel do nje in jo je poštemal.⁷² In so živeli še dolgo vsi kontenti⁷³ in bogati s toliko zlata.

Pred približno šestimi leti sva z gospo Danilo Kocjan začeli skupaj z učenci zbirati ljudske pripovedi iz okoliša Osnovne šole Dutovlje, torej na Krasu. Delo sva pozneje nadaljevali sami in novembra 1993 je pri Kmečkem glasu v zbirki Glasovi izšla knjiga Bežji zlodej, baba gre. Pri izbiranju in zapisovanju ljudske proze sem prišla do nekaterih spoznanj, ki bodo morda v pomoč novim sodelavcem zbirke Glasovi.

Velika prednost je, če je zapisovalec domačin: pozna ljudi, ki slovijo kot dobri pripovedovalci, z njimi laže naveže stik, pozna nekatere zgodbe vsaj v fragmentih in - verjetno najpomembnejše - pozna narečje. Pri nabiranju gradiva je v začetku kasetofon ovira, ima pa tak zvočni zapis toliko prednosti, da se je vredno odločiti zanj. Pripovedi stečejo najlaže, kadar se sreča več pripovedovalcev, ki se dopolnjujejo in tekmujejo. Ugodno vplivajo tudi poslušalci - domači in sosedje. Pripovedovalci niso le stari ljudje, lahko so srednjih let in celo mlajši, pomemben je pripovedni dar.

Težko je premostiti prepad med govorno in pisano besedo, ujeti v črke mimiko, gestikulacijo, vzdušje, dramatično napetost, nianse glasu, odnos pripovedovalca do pripovedovanega. Zgodbe v knjigi Bežji zlodej, baba gre so jezikovno približane knjižni podobi, zapisane so s črkami, ki zaznamujejo glasove slovenskega knjižnega jezika, vendar so ohranile mnoge značilnosti narečne govornice in pripovedovalčevega osebnega stila. V besedilih je ostalo veliko narečnih besed, pa tudi izposojenk iz italijanskega, nemškega in furlanskega jezika, ki so se udomačile na Krasu. Upoštavana so mašila in značilne pripombe pripovedovalcev. Prav tako so ostale bogata frazeologija in onomatopoetske besede. Pomembne so nekatere besede (vezniki, člen za izražanje določnosti pridevnika, nekateri členki), ki ohranjajo zgodbam značilno kraško barvo. V zapisih, približanih knjižnemu jeziku, ostanejo posebnosti pripovedovalčevega sloga, ljudske pripovedi in narečja najbolj žive na skladišni ravni. Največ pa je potrebno žrtvovati na glasovni ravnini. Tukaj je namreč razlika med knjižnim jezikom in narečjem največja.

V slovenskem besedilu trditve utemeljujem z navedki iz knjige Bežji zlodej, baba gre in iz rokopisnega gradiva. Zaključujem z fonetičnim zapisom in z zapisom knjižno adaptirane pravljice na temo deklica - vojak.

V prispevku razmišljam o nekaterih zadregah in spoznanjih, do katerih sem prišla pri zapisovanju ljudske proze za zbirko Glasovi. Ukvarjam se predvsem z vprašanjem

⁷² poštemati - poljubiti

⁷³ kontenti - zadovoljni

pretvorbe govornega jezika v pisno obliko in s problemom približevanja narečja knjižnemu jeziku. Dokazati želim, da se kljub vsem tem postopkom ohrani avtentična podoba ljudskega pripovedništva, ki je evidentna predvsem na leksikalni in skladenjski ravni.

Summary

Folk Tales - from Narrator to the Reader

About six years ago the author and Danila Kocjan, assisted by elementary school students, started collecting folk tales from the karst region of Slovenia. Later on both of them continued this work by themselves; in November 1993 "Kmečki glas" in its collection "Glasovi" published the book "Bejži, zlodej, baba gre". While selecting and recording folk prose, the author gained some insights which might be useful for future writers of the "Glasovi" collection. It is a big advantage if the researcher is a native: he knows who the good narrators are, can contact them more easily, knows some of the stories at least in fragments, and is familiar with the dialect. While collecting material, a tape-recorder is at first a hindrance. It has nevertheless so many advantages that it is the sensible choice. The narration runs more smoothly if there are several narrators who complement each other and compete with each other. An audience of family and neighbors also has a favorable effect. Narrators are not necessarily old people. They can be middle-aged or even younger, as long as they are gifted story-tellers. It is difficult to bridge the gap between the spoken and the written word, to seize in writing the mimics, gesticulation, atmosphere, dramatic tension, voice nuances and attitude of the story-teller to the story being told. Linguistically the tales in "Bejži, zlodej, baba gre" have been brought closer to the literary language. Written in characters which represent the sounds of standard Slovene, they still have retained many of the features of dialectal parlance and the narrator's personal style. Many dialectal words were kept as well as many words borrowed from Italian, German and Friulian that have become part of the local karst language. Some characteristic remarks and interjections have not been deleted either. The rich phraseology and onomatopoeic words were also retained. Some other words (conjunctions, an article marking an adjective is definite, some particles), which give the stories their characteristic karst flavor, are also important. In transcriptions that have been partially adapted to the literary language, the specifics of the story-teller's style, the folk narrative and the dialect have remained most intact at the syntactic level, while more sacrifices had to be made at the phonetic level, where the difference between the standard language and the dialect is the greatest. In the study the author argues her case with quotes from the book "Bejži, zlodej, baba gre" and from her notes. At the end there is a phonetic version and a version adapted to the standard language of a fairy-tale on the theme of Girl and Soldier.